

УДК 159.923.2

Е.М. Балашов

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСОБУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

У статті проаналізовано теоретичні аспекти розвитку волонтерського руху. Визначено психологічну структуру волонтерської діяльності, яка включає основні види та чинники ефективності волонтерської діяльності.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, міжнародна волонтерська програма, самореалізація студентів.

В статті проаналізовано теоретические аспекты развития волонтерского движения. Определено психологическую структуру волонтерской деятельности, которая включает основные виды и факторы эффективности волонтерской деятельности.

Ключевые слова: волонтер, волонтерская деятельность, международная волонтерская программа, самореализация студентов.

Theoretical aspects of the development of volunteer activities have been analyzed in the article. The psychological structure of the volunteer activities which include the main kinds and factors of the effectiveness of the volunteer activities have been determined in the article.

Key words: volunteer, volunteer activities, international volunteer program, self-realization of students.

Вступ. Волонтерський рух для молодих людей надає їм можливість вчитися та реалізувати себе через надання допомоги як окремій людині, так і суспільству в цілому. Зважаючи на складний стан політичної, економічної, соціальної сфери, реформування пенсійної системи, впровадження технологічного підходу в теорію і практику соціальної роботи тощо, багато вчених, практиків в Україні звернули свою професійну увагу на волонтерство як важливий засіб самореалізації молоді.

Наявні наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених дають змогу ознайомитися з основними концептуальними підходами до організації волонтерського руху в Україні, з деякими теоретичними аспектами цієї проблеми, з практичним досвідом організації волонтерських шкіл, проведення тренінгів, реалізації волонтерських програм у різних регіонах, конкретними формами роботи волонтерів, апробованих на практиці. При цьому велике значення має вже нагромажений досвід у психології, педагогіці, соціальній педагогіці, соціальній роботі завдяки науковим працям О. Безпалько, Р. Вайноли, І. Звереві, А. Капської, О. Карпенко, Н. Комарової, Т. Лях, Л. Міщик, О. Стецькова, С. Толстоухової, О. Яременко та ін. [2; 3; 4; 6; 8; 10; 11].

Мета статті полягає у теоретичному дослідженні психологічної структури волонтерської діяльності як засобу самореалізації студентської молоді.

Результати дослідження. На основі проведеного аналізу літератури нам вдалося з'ясувати, що людина при включенні в групу добровольців зазвичай має власну мотивацію, цілі, потреби та чинники. Для успішної самореалізації у волонтерстві необхідно чітко усвідомлювати мотиви зайняття цією діяльністю, власні уміння й навички тощо [8].

Молодь сьогодення має одну досить суттєву перевагу порівняно навіть із молоддю початку 90-х років минулого століття. Вони можуть вільно подорожувати за кордон, навчатися в зарубіжних вищих навчальних закладах – мають загалом безперешкодний доступ до надбань світової культури та науки. Досить цікаво, що порівняно небагато сучасних студентів та молодих спеціалістів використовують шанс пізнати світ особисто, а не з книг чи телебачення. Тим часом інформації про обміни, навчання за кордоном сьогодні досить багато представлено у мережі Інтернет. Щоправда, в більшості випадків потрапити на навчання або в програму обміну з першої спроби досить важко, однак студентам досить-таки легко взяти участь у міжнародній волонтерській програмі.

Однією з особливих ознак, притаманних волонтерському рухові, що часто стихійно розвивається при різних установах, організаціях та об'єднаннях в Україні, є залучення до добровільної діяльності переважно молоді віком від 17 до 25 років до різних форм соціальної допомоги дітям, інвалідам, людям похилого віку, багатодітним сім'ям. Це досить ефективний засіб вільного саморозвитку особистості в діяльності та у спілкуванні як соціокультурному процесі. Якщо більш детально проаналізувати складові цього процесу, простежується певна закономірність: молоді волонтери завдяки власній соціальній діяльності набувають сенсожиттєвих орієнтирів, опановують мистецтво життєвості особистості.

Можна стверджувати, що попит на волонтерську працю в Україні зростає з кожним роком. У країні з'явилося багато організацій, які займаються залученням та навчанням волонтерів або тих, що спеціалізуються лише на розвиткові волонтерства.

Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 5073 – VI визначає волонтерську діяльність як добровільну, соціально спрямовану, що здійснюється волонтерами шляхом надання допомоги без очікування фінансової винагороди [6].

Волонтери можуть виконувати діяльність у таких сферах, як догляд за дітьми, організація соціально-виховних заходів, допомога людям похилого віку та інвалідам, робота у притулках або центрах для тих, хто зазнав насильства, допомога людям із функціональними обмеженнями, екологічні проекти тощо [2, с. 43].

З метою з'ясування важливості волонтерської діяльності для самореалізації студентської молоді та визначення психологічної сутності волонтерської діяльності ми здійснили її психологічний аналіз у рамках міжнародних волонтерських програм, який дозволив нам визначити структуру волонтерської діяльності (див. рис. 1.1).

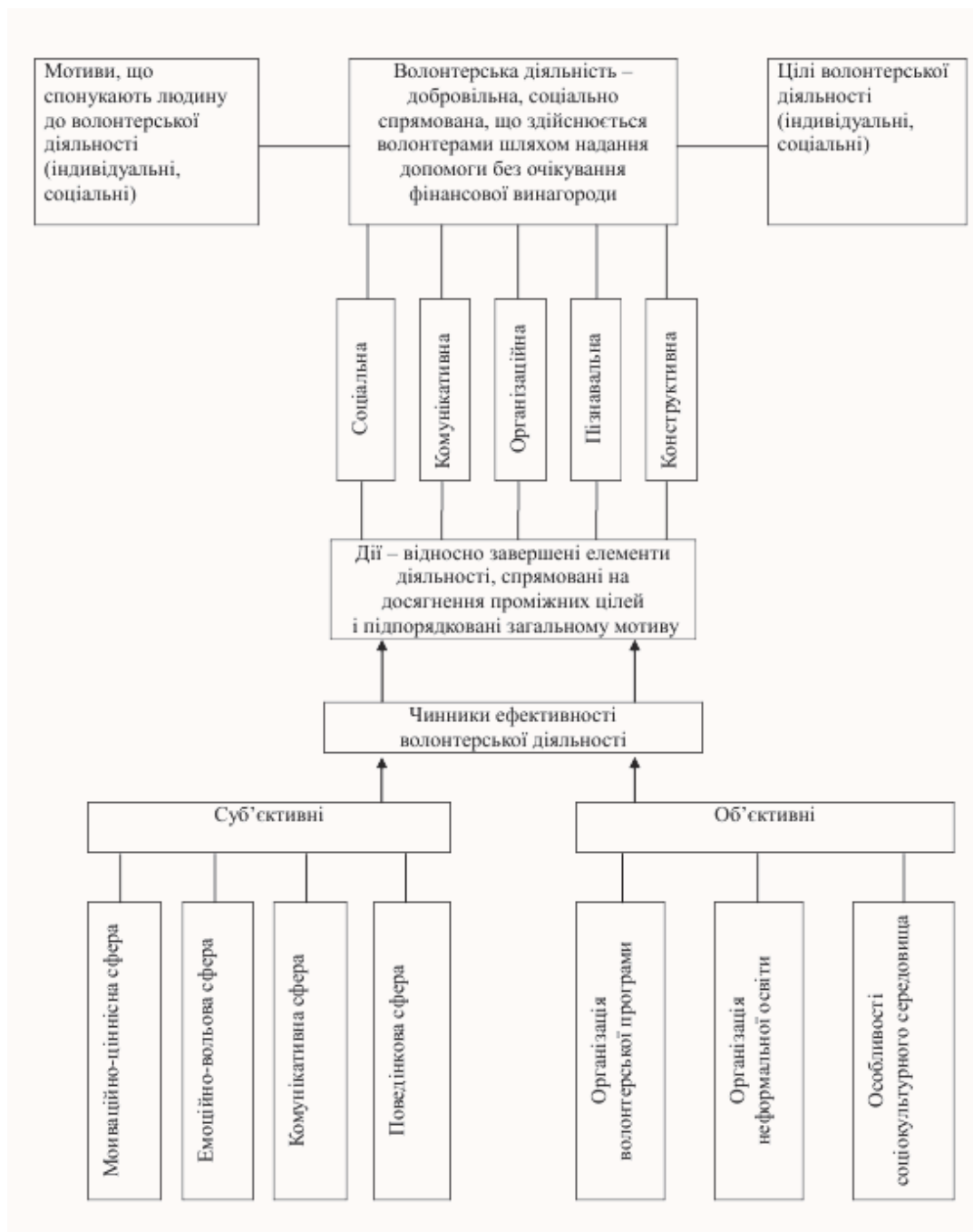

Рис. 1.1. Психологічна структура індивідуальної волонтерської діяльності

Відомо, що діяльність є процесом, спрямованим на реалізацію цілі. Одиницями діяльності є ціль, мотиви, дії та операції. Ціль – це образ бажаного результату, який визначає характер і способи дій людини. Ціль формується самою людиною і є феноменом випереджуючого відображення [1, с. 48].

Сформульована ціль реалізується у волонтерській діяльності, і складність такої діяльності залежить від того, наскільки ціль віддалена від об'єкта дій, а також від наявних засобів. Як правило, волонтерська діяльність реалізується як система послідовних дій, кожна з яких вирішує певне завдання у напрямку досягнення цілі, яка є найвищим регулятором діяльності. Спосіб виконання дій називається операцією, сукупність яких і становить технічний бік волонтерства.

Прагнення студентів до удосконалення своєї волонтерської діяльності та тренування певних дій під час волонтерської програми призводять до формування автоматизованих дій, тобто навичок та звичок. Звичка – це потреба у будь-якій дії, певна залежність особистості від цієї дії. На основі системи навичок формуються уміння. Система знань та система навичок утворюють готовність волонтера до самостійного вирішення поставлених завдань. Для навичок та звичок характерна стереотиповість, а вміння виявляється у розв'язанні нових завдань і поєднує у собі творчий момент.

Аналізуючи волонтерську діяльність, нам також слід звернутися до понять потреб та мотивів волонтерів. Потреба – це внутрішній стан об'єктивної нужди людини у чомусь, залежність від конкретних умов існування. Мотив визначається як предмет потреби. Услід з опредметнення потреби і появою мотиву різко змінюється поведінковий компонент волонтерів. Предмет потреби, тобто мотив, може спонукати різні дії, а одна і та ж дія може спонукатися різними мотивами.

Мотив і ціль утворюють вектор діяльності, який визначає її напрямок, а також умови її виконання. Ціль визначає, якою саме буде дія, спричинена певним конкретним мотивом. Мотив належить до потреб, які спонукають до дії, а ціль – до об'єкта, на який спрямована дія і який у процесі її виконання має бути перетворений у продукт. Вектор «мотив-ціль» є найвищим регулятором дії та охоплених нею психічних процесів, визначає вибірковість сприйняття, особливості уваги та пам'яті, способи перетворення інформації у мисленні. На основі аналізу наявних концепцій можна виділити основні складові волонтерської діяльності: мотив, ціль, планування діяльності, обробка наявної інформації, створення оперативного образу і концептуальної моделі, прийняття рішення, дія, перевірка результатів і корекція дій [1, с. 49].

Планування волонтерської діяльності забезпечує її організацію та зв'язок між діями. У плані відображається стратегія і тактика реалізації волонтерської діяльності у рамках програми на основі об'єктивних і суб'єктивних умов її виконання. З метою перетворення об'єкту волонтерської діяльності волонтер повинен не лише мати ціль і план, але і сприймати поточну інформацію про об'єкт і на основі цього приймати рішення щодо своєї діяльності у цілому та окремих її компонентів.

У волонтерській діяльності в рамках групи спільна ціль є чинником, об'єднуючим волонтерів та пов'язаним із потребами групи. Індивідуальні внутрішні мотиви поєднуються і частково інтегруються. Спільний план діяльності групи визначає функціональні взаємозв'язки між волонтерами. Волонтерську діяльність ми розглядаємо як таку, що об'єднує певні види діяльності. Вони інтегруються в єдине ціле на основі цілей та завдань волонтерської діяльності. Провідним видом волонтерської діяльності є соціальна. У ній студент-волонтер виступає як представник своєї країни та університету, виявляючи такі риси, як справедливість, чесність, гуманність, патріотизм та принциповість.

Комунікативний аспект волонтерської діяльності полягає у налагодженні ефективного спілкування з іншими волонтерами та представниками соціокультурного середовища. У цьому волонтерам допомагають знання, отримані під час навчального процесу в університеті, а також орієнтаційні заняття перед початком волонтерської програми. Волонтер повинен навчитися керувати своєю емоційно-вольовою сферою та психічним станом. Волонтери стають активними у спілкуванні і відчують потребу в ньому, розвивають вміння слухати інших та відстоювати власну думку. Також волонтерами набувається емоційна стійкість. Особливістю міжнародних волонтерських програм також є розвиток іншомовної комунікативної компетенції волонтерів.

Пізнавальна діяльність під час освітніх днів забезпечує волонтерам розвиток таких особистісних якостей, як спостережливість, уважність, засвоєння матеріалу щодо основних положень волонтерських програм, особливостей соціокультурного середовища, у якому відбувається програма тощо. Такий вид волонтерської діяльності характеризується саморозвитком як нагромадженням теоретично-практичного досвіду і формуванням нових особистісних якостей. Міжнародні волонтерські програми пропонують унікальні можливості людям, що розділені географічно, зустрітися, працювати разом та пізнавати один одного, здобути цінні життєві навички, вивчити інші культури, а також змінити власні погляди на життя.

Слід відзначити, що особливість міжнародних волонтерських програм якраз і полягає у розвитку пізнавального компоненту, хоча переважна більшість волонтерських організацій, вважаючи, що освітній аспект є невід'ємним компонентом кожної програми, не складають ні навчального плану, ні освіт-

ньої стратегії, оскільки очікується, що учасники автоматично мають пізнати людей, на користь яких спрямована їхня волонтерська діяльність. Також дуже часто помилково припускається, що волонтер – це «чистий аркуш паперу» й не враховуються його попередні навички і знання. Такий підхід суперечить багатьом освітнім принципам [12, с. 65-85].

На противагу таким припущенням, дослідження показують, що набагато більший вплив на очікувані результати від волонтерської програми має те, як студент сприймає цю програму власне перед її початком. Натомість неформальна освіта учасників міжнародних волонтерських програм є одним із важливих компонентів їх реалізації [13, с. 1-10].

Основним принципом міжнародних волонтерських програм Національного університету «Острозька академія» є неформальна освіта на основі практичної діяльності (*learning by doing*). Практичне втілення цієї концепції здійснюється за допомогою основних суб'єктів соціокультурного середовища, у якому відбувається волонтерська програма, такі як навчання учасників працювати у групі, спільне проживання з партнером із країни обміну в гостьовій родині у відповідній гостьовій громаді. Велику роль у функціонуванні групи відіграють керівники, які пройшли відповідну методичну підготовку для роботи з групою, дотримуються відповідних етичних і професійних норм, гарантують відсутність у групі будь-якої дискримінації.

Відомо, що ефект від неформальної освіти є значно вищий тоді, коли знання є результатом власних мотиваційних та інтелектуальних зусиль. Тому для формування комунікативного компоненту самореалізації студентів слід орієнтуватися на функцію створення нового знання, а не відтворення знань. З цією метою варто використовувати кейс-методи та ситуативні завдання, розв'язуючи які студент-волонтер звертався б до різноманітних джерел інформації, таких як бібліотека, мережа інтернет, колеги по групі, керівники групи тощо.

Уся інформація, отримана волонтером у результаті пізнавальної та комунікативної діяльності, частково перетворюється в організаційну діяльність. Волонтер повинен навчитися виступати організатором перебігу програми, приймати відповідальні рішення стосовно організації волонтерської діяльності інших членів групи. Така робота вимагає від студентів-волонтерів пунктуальності, акуратності, самоорганізованості, а також хороших навичок роботи з найновішими інформаційно-комп'ютерними технологіями. Волонтер має навчитися навичок невимушеної поведінки в новому колективі. Потрібно розвивати такі складові, як планування роботи групи, ініціативність, орієнтування у складних ситуаціях, вміння самостійного прийняття рішень тощо.

На наступному рівні знаходиться конструктивна діяльність волонтерів, тобто розвиток навичок і вмінь із нагромадження, обробки інформації та прийняття рішення. Важливе значення має загальний інтелект студентів, у них мають бути добре розвинені пам'ять, увага, мислення, сприйняття тощо, які вони використовують для обробки інформації.

На ефективність основних видів волонтерської діяльності впливає низка об'єктивних та суб'єктивних чинників.

До суб'єктивних чинників належать показники мотиваційно-ціннісної, емоційно-вольової, комунікативної та поведінкової сфер. Психологічна готовність студентів до волонтерської діяльності залежить від особистісної форми реагування на ситуації у соціокультурному середовищі, у якому відбувається програма. Від цього залежить зміна поведінкової активності волонтерів у програмі та їх максимальне наближення до високого рівня самореалізації.

Об'єктивними чинниками, що впливають на ефективність волонтерської діяльності, є організація перебігу волонтерської діяльності, особливості соціокультурного середовища, у якому відбувається волонтерська діяльність, а також організація процесу та принципів неформальної освіти.

У результаті поєднання об'єктивних та суб'єктивних чинників у волонтерів розвиваються і видозмінюються система потреб та цінностей, підвищується рівень відповідальності за власні дії, самооцінка, комунікативні та організаторські здібності, інтенсифікується громадська активність та їх участь у суспільно-громадському житті.

Як відомо, молоде покоління характеризується нестійкістю своїх поглядів. Молодь – це та соціальна категорія, яка перебуває на стадії формування свого світогляду, тому надзвичайно важливо диференційовано підходити до формування ефективності волонтерської діяльності, яка сприяє самореалізації студентів. Необхідно систематично активізувати рефлексію студентів таких якостей, як громадська активність, відповідальність, самостійність, віра у власні сили, спроможність свідомо вирішувати власні проблеми і бути творцем власного життя. Цього можна досягти шляхом систематичного впливу на мислительну діяльність студентів основними суб'єктами соціокультурного середовища, яка допомагає тим студентам-волонтерам свідомо розв'язувати завдання та спонукатиме їх до самопізнання, самооцінки, самоосвіти та самовиховання.

Вплив на особистісні характеристики студентів-волонтерів у міжнародних волонтерських програмах слід також здійснювати шляхом використання механізмів мотивації, оскільки високо вмотивовані

особистості схильні досягати значних успіхів у своїй діяльності, а відсутність мотивації не сприяє створенню умов для саморозвитку та самореалізації. Мотивована особистість формує систему власних цінностей і спроможна здійснювати життєвий вибір.

Етап формування позитивної мотивації має передбачати реалізацію методик, спрямованих на визначення та аналіз власних потреб, цілей і планів студентів, зіставлення їх із цілями та потребами середовища, у якому відбувається програма, та самої групи. Студенти мають отримати можливість навчитися керувати власною системою соціальних та індивідуальних мотивів, беручи на себе відповідальність за підготовку і реалізацію суспільних проектів протягом днів громадської діяльності. Відомо, що формування організованої мотиваційно-ціннісної системи студента-волонтера у результаті волонтерської діяльності дозволяє особистості набути свою ідентичність та досягти внутрішнього задоволення, а отже і змінити та ефективно розвинути власні поведінкові характеристики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті теоретично визначено психологічну структуру волонтерської діяльності, компоненти і чинники ефективності волонтерської діяльності, а також відзначено, що особливістю самореалізації студента є участь у міжнародній волонтерській програмі та вплив нового соціокультурного середовища, розвиток пізнавальної та іншомовної комунікативної компетенцій. Під час міжнародної волонтерської програми змінюється ставлення студента до самого себе і навколишнього світу, проявляється необхідність засвоєння нових знань, вмінь і навичок, змінюються самооцінка, мотиви і потреби.

Теоретичне дослідження питання розвитку волонтерського руху в Україні, його психологічної структури та законодавчого регулювання дозволяє нам стверджувати, що він повинен базуватися на ґрунтовній теоретичній базі, яка дотепер ще не створена. Створення такої бази може бути забезпечене низкою наукових досліджень, які б виявили пріоритетні напрями, особливості формування моделі волонтерства в соціально-політичних, економічних, культурних умовах нашої держави. Саме науковий підхід до вивчення можливостей розвитку волонтерського сектору може створити той професійний рівень волонтерства, який зможе впливати на формування позитивного іміджу та високого статусу волонтера.

Проведені дослідження не дають вичерпного аналізу аспектів проблеми самореалізації студентської молоді у міжнародних волонтерських програмах. Передбачається продовження науково-дослідної роботи та аналізу психологічних компонентів і сфер самореалізації студентської молоді за допомогою її подальшого морально-патріотичного виховання у міжнародних волонтерських обмінних програмах, а також теоретичну розробку і практичну апробацію відповідних програм та моделей розвитку компонентів мотиваційно-ціннісної, емоційно-вольової, комунікативної і поведінкової сфер студентської молоді.

Література:

1. Бандурка А. М. Психологія управління [Текст] / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянська. – Харків: Фортуна-прес, 1998. – 464 с.
2. Вайнола Р. Х. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку [Текст] / Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, Н. М. Комарова. – К.: Академпрес, 1999. – 285 с.
3. Василенко К. А. Волонтер – це стан душі [Текст] / К. А. Василенко // Волонтер, 2001, – №10. – С. 24-32.
4. Волонтерство. Порадник для організатора волонтерського руху [Текст] / Укл. Т. Л. Лях, авт. кол.: О. В. Безпалько, Н. В. Заверіко, І. Д. Зверева, Н. В. Зімовець та ін. – К.: ВГЦ «Волонтер», 2001. – 176 с.
5. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 5073 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
6. Карпиловська С. Я., Дослідження стану волонтерського руху жінок, що перенесли РМЗ [Текст] / С. Я. Карпиловська, Н. В. Супрун // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С. Д. К.: [б.н.в.], 2001, т. III, ч. 8. – С. 107-114.
7. Назарук В. Волонтерський рух в Україні: від історії до реалій [Текст] / В. Назарук // Перехрестя. – 2000. – № 7. – С. 12-16.
8. Організація волонтерського руху у вищих навчальних закладах: Діагностичний інструментарій: Методичні розробки [Текст] / Укл. Т. О. Рудякевич – Житомир: ЖДУ, 2004. – 48 с.
9. Підготовка волонтерів до роботи у службі «Телефон Довіри» [Текст]. – К.: ДЦССМ, 2003. – 35 с.
10. Романенкова Л. А. О системе волонтерской помощи в Канаде [Текст] / Л. А. Романенкова // Практична психологія і соціальна робота. – 1999. – №6. – С. 45-57.
11. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. [Текст] / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін., Заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
12. Pettigrew T. Intergroup Contact Theory. Annual Review of Psychology / T. Pettigrew. – London, 1998. – P. 65-85.
13. Swanger J. Letter from the Editor: The Critical Pedagogy of Ethnography in the Border Studies Program. Quantitative Studies in Education / J. Swanger. – New Orleans, 2002. – P. 1-10.